

11-MAB3Y: ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARI VA FOYDASI

Xamidova Zulfiya Axmadjonovna
PhD., dotsent

Reja:

1.

- Ishlab chiqarish harajatlari tushunchasi va uning tarkibi

2.

- Daromad va foydani hisoblash

Ishlab chiqarish
jarayonida bevosita
qoʻllaniluvchi barcha
resurslar ishlab chiqarish
omillari deyiladi.

Iqtisodiyotning tizimi va shaklidan qat'iy nazar uchta omil bo'lishi shart. Bular:

Ishchi kuchi

insonning mehnat qilishga bo'lgan aqliy va jismoniy qobiliyatlarining yig'indisiga aytiladi.

Mehnat qurollari

inson uning yordamida tabiatga, mehnat predmetlariga ta'sir qiladigan vositalarga aytiladi.

Mehnat predmetlari

bevosita mehnat ta'sir qiladigan, ya'ni mahsulot tayyorlanadigan narsalardir.

Ishlab chiqarish omillari

```
graph TD; A[Ishlab chiqarish omillari] --> B[Ishchi kuchi]; A --> C[Tadbirkorlik qobiliyati]; A --> D[Yer]; A --> E[Kapital];
```

Ishchi
kuchi

Tadbirkorlik
qobiliyati

Yer

Kapital

Yer deganda	tuproqning unumli qatlami, o‘tloqlar, yaylovlar, suv, havo, o‘rmon, qazilma boyliklar, umuman tabiiy resurslar tushuniladi.
--------------------	---

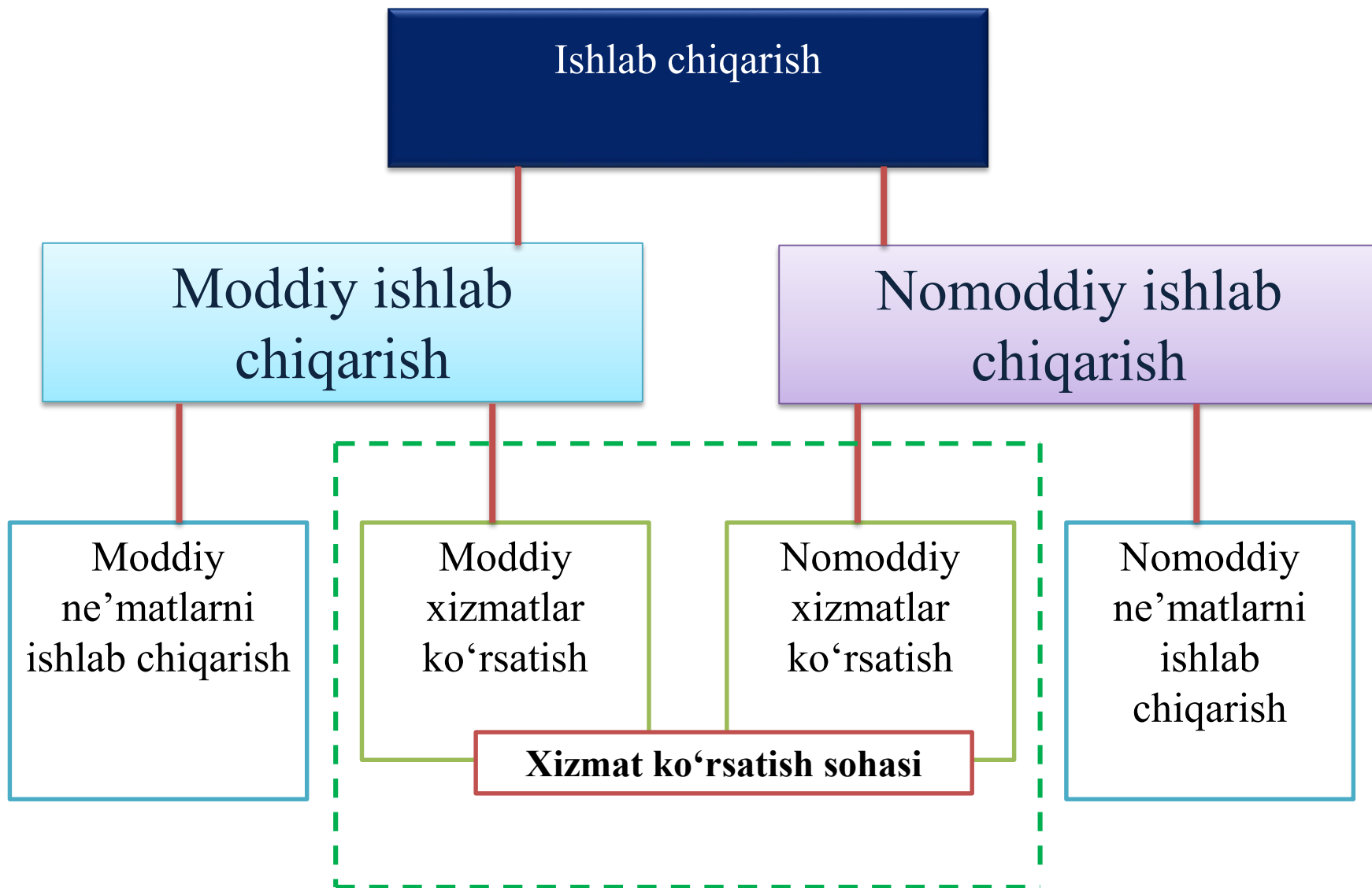
Tadbirkor deb	iqtisodiy resurslar, ya’ni ishlab chiqarish vositalari va ishchi kuchi resurslarining, tabiiy resurslarning bir-biriga qo‘shilishini ta’minlaydigan, tashkilotchi, yangilikka intiluvchi, tashabbuskor, iqtisodiy va boshqa xavfdan, javobgarlikdan qo‘rqmaydigan kishilarga aytiladi; bu xislatlar majmui esa tadbirkorlik qobiliyati deb yuritiladi.
----------------------	--

Kapital	ham qiymatga, ham naflilikka ega bo‘lgan, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonida foydalaniladigan, yollanma mehnat (ishchi kuchi) tomonidan harakatga keltiriladigan vositalardir.
----------------	--

Ishlab chiqarish jarayoni

**•– bu kishilik jamiyatining
amal qilishi va rivojlanishi
uchun zarur bo‘lgan moddiy
va ma’naviy ne’matlarni
yaratishga qaratilgan
maqsadga muvofiq
faoliyatdir.**

Ishlab chiqarishning tarkibiy tuzilishi

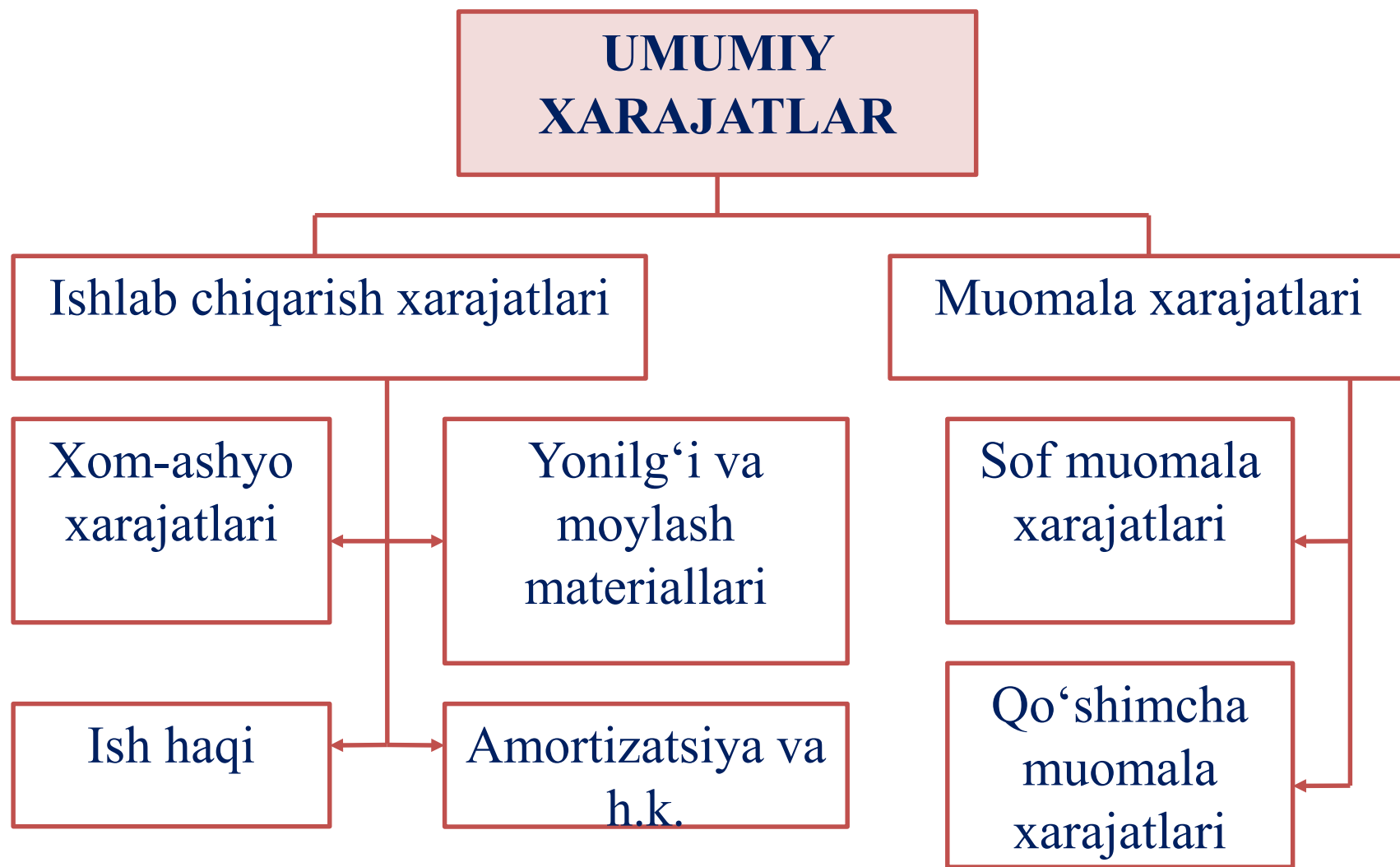

Korxona ishlab chiqarish xarajatlari deganda tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish va iste'molchilarga etkazib berishga qilinadigan barcha sarflar tushuniladi:

$$k = c + v$$

Korxona ishlab chiqarish xarajatlari tarkibiga xomashyo, asosiy va yordamchi materiallar, yonilg'i va energiya xarajatlari, asosiy kapital amortizatsiyasi, ish haqi va ijtimoiy sug'urta ajratmalari, foiz to'lovlari va boshqa xarajatlar kiradi. Korxona tomonidan ishlab chiqarishga qilingan barcha sarf-xarajatlarning puldagi ifodasi **mahsulot tannarxini** tashkil qiladi.

Xarajatlarning namoyon bo'lish sohasiga ko'ra turkumlanishi

Bevosita ishlab chiqarish xarajatlari faqat tovarni ishlab chiqarish bilan bog‘liq xarajatlarni o‘z ichiga olib, tovar birligi qiymatining faqat bir qismini tashkil qiladi.

Muomala xarajatlari tushunchasi tovarlarni sotish jarayoni bilan bog‘liq bo‘lib, shu tovarlarni ishlab chiqaruvchidan iste’molchiga yetkazilguncha ketadigan sarflarga aytiladi.

Tovarlarni o‘rash, qadoqlash, saralash, transportga ortish, tashish va saqlash xarajatlari qo‘shimcha muomala xarajatlari hisoblanadi.

Sof muomala xarajatlari tovarni sotish bilan bog‘liq bo‘lib, sotuvchilarning maoshi, marketing (iste’molchilar talabini o‘rganish), reklama va shu kabi xarajatlardan iborat bo‘ladi.

Marjinalistik sarf-xarajatlar nazariyasi bo'yicha korxona ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan resurslar o'z resurslari yoki jalb qilingan resurslar bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra xarajatlar ichki yoki tashqi xarajatlarga bo'linadi

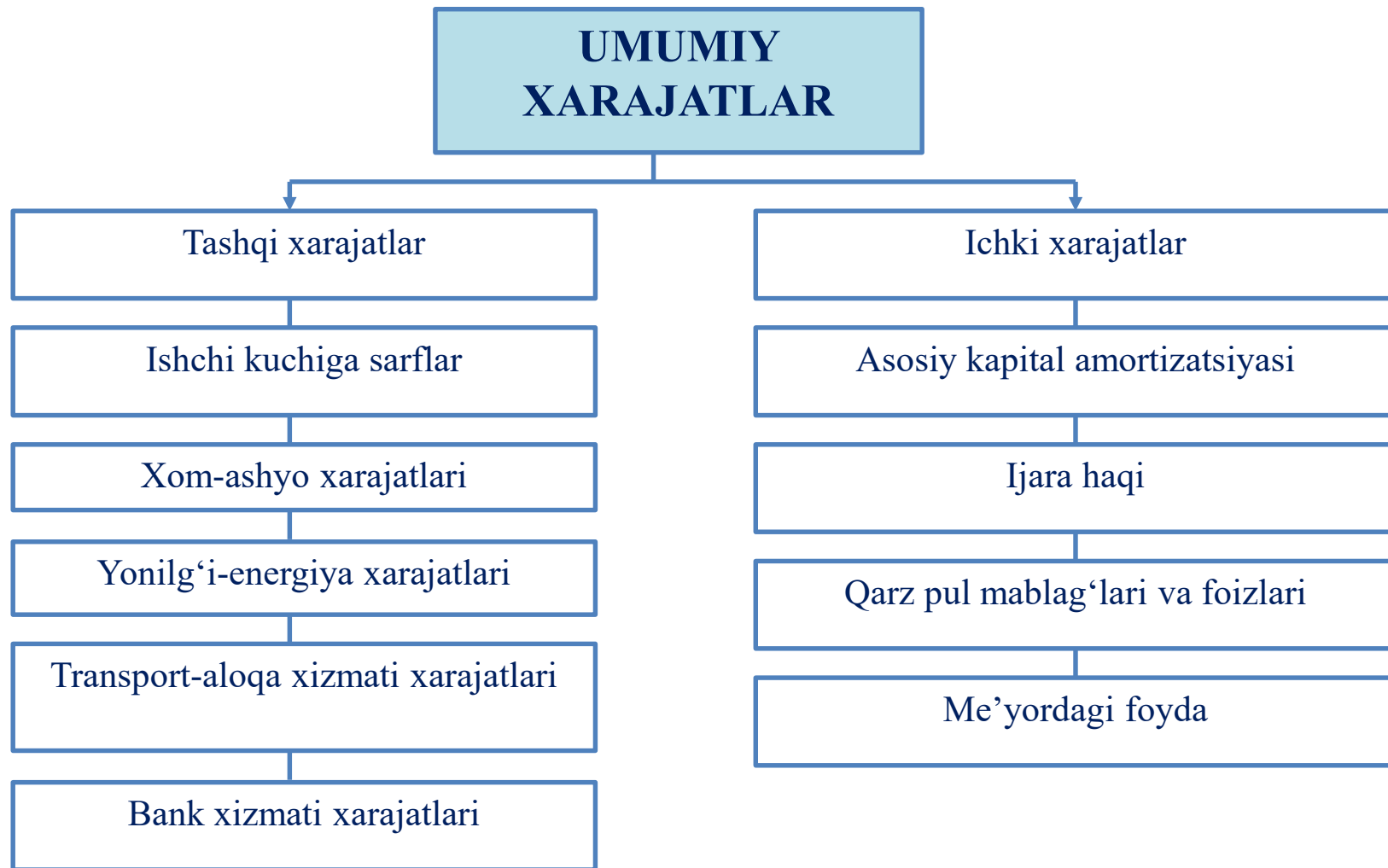
TASHQI XARAJATLAR

- **korxona tomonidan zarur resurs va xizmatlarni tashqaridan to'lov asosida jalb etishi uchun sarf qilingan xarajatlardir.**

ICHKI XARAJATLAR

- **korxonaning o'ziga tegishli bo'lgan resurslardan foydalanishi bilan bog'liq xarajatlar**

Marjinalistik sarf-xarajatlar nazariyasida xarajatlarning jalb etilish manbaiga ko'ra turkumlanishi

Ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga (qisqarishi yoki ortishiga) ta'sir qilmaydigan xarajatlar o'zgarmas yoki doimiy xarajatlar (FC) deyiladi.

O'zgaruvchi xarajatlar (VC) deb ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga ta'sir qiladigan xarajatlarga aytiladi.

Ishlab chiqarishning har bir darajasida o'zgarmas va o'zgaruvchi xarajatlar yig'indisi umumiy xarajatlar (TC)ni tashkil qiladi.

$$\text{TC} = \text{FC} + \text{VC}$$

Ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga ta'siriga ko'ra xarajatlarning turkumlanishi

UMUMIY XARAJATLAR

O'zgarmas (doimiy) xarajatlar

Korxona to'lov majburiyatlari

Soliqlar

Amortizatsiya ajratmalari

Ijara haqi

Qo'riqlash xizmati xarajatlari

Boshqaruv xodimlari maoshi va h.k.

O'zgaruvchi xarajatlar

Xomashyo

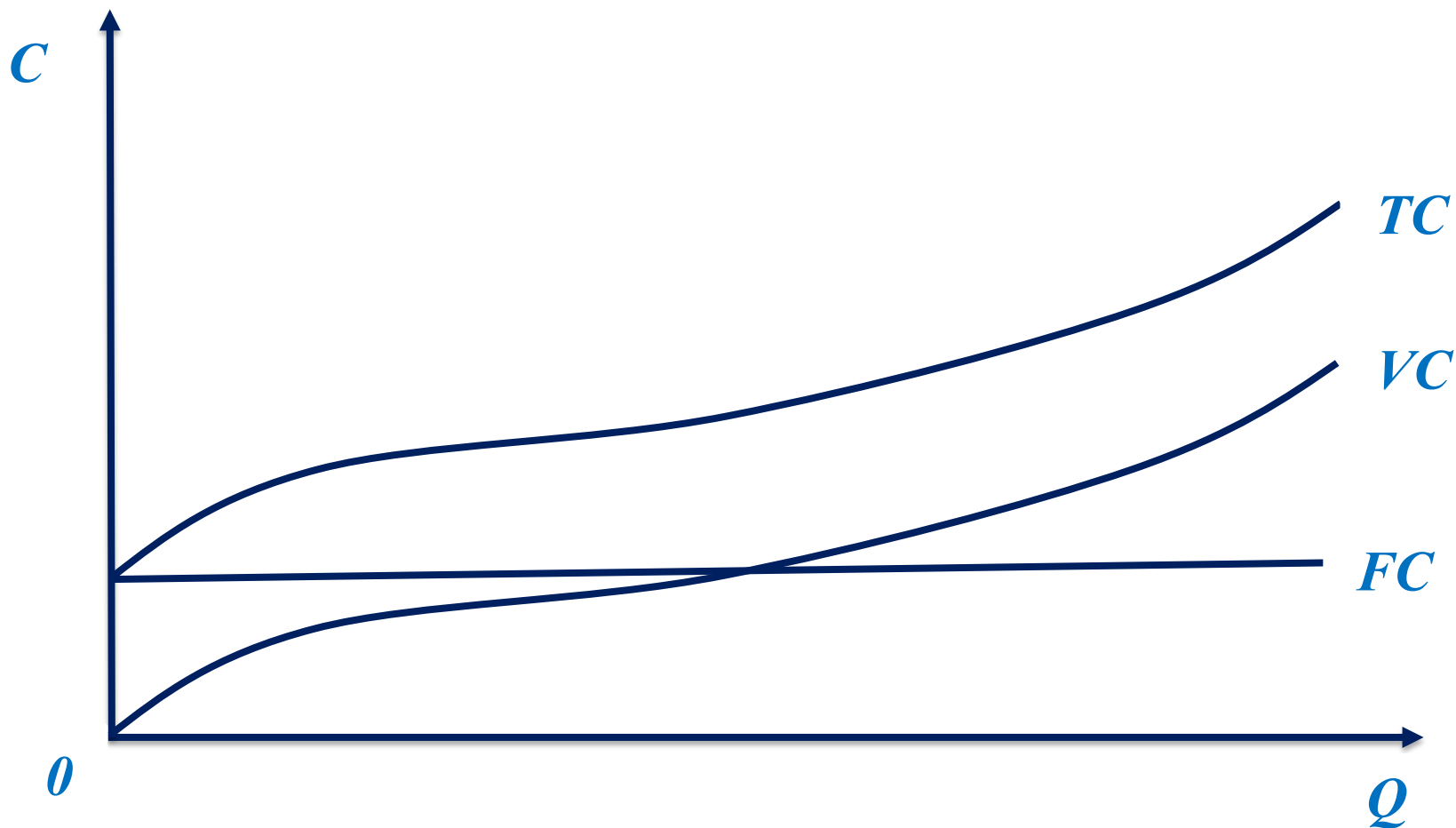
Materiallar

Yonilg'i

Transport xizmati

Ishchilar ish haqi va shu kabilar
uchun xarajatlar

Doimiy, o'zgaruvchi va umumiy (yalpi) xarajatlarning grafikdagi tasviri

$$TC = FC + VC$$

$$ATC (AC) = \frac{TC}{Q}$$

bu erda:

ATC (AC)

- – o‘rtacha umumiy xarajatlar;

TC

- – umumiy xarajatlar;

Q

- – ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori.

bu erda:

$$AFC = \frac{FC}{Q}$$

AFC

- – o‘rtacha doimiy xarajatlar;

FC

- – doimiy xarajatlar summasi.

bu erda:

$$AVC = \frac{VC}{Q}$$

AVC

- – o‘rtacha o‘zgaruvchan xarajatlar;

VC

- – o‘zgaruvchan xarajatlar summasi.

$$ATC = AFC + AVC$$

Soʻnggi qoʻshilgan xarajat

- mahsulotning navbatdagi birligini ishlab chiqarish bilan bogʻliq qoʻshimcha xarajatlarga aytiladi:

$$MC = \frac{\Delta TC}{\Delta Q}$$

bu erda:

MC

- – soʻnggi qoʻshilgan xarajat;

ΔTC

- – umumiy xarajatlarning oʻzgarishi;

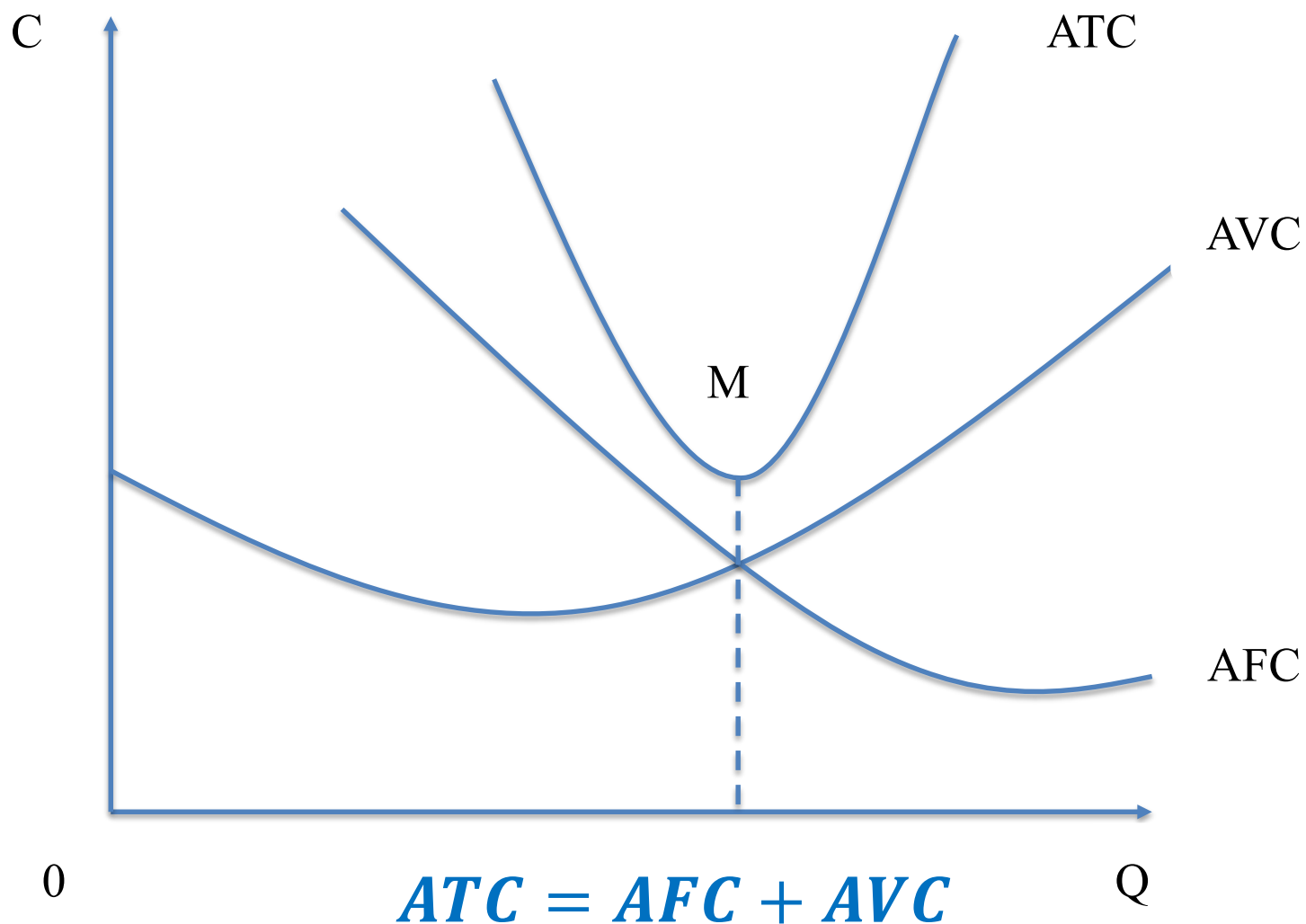
ΔQ

- – mahsulot miqdorining oʻzgarishi.

Korxonaning o'zgarmas, o'zgaruvchan, umumiy va o'rtacha xarajatlari

Ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori, dona	Korxona xarajatlari, ming so'm			O'rtacha xarajatlar, so'm		
	O'zgarmas xarajatlar (FC)	O'zgaruvchan xarajatlar (VC)	Umumiy xarajatlar (TC)	O'rtacha o'zgarmas xarajatlar (AFC)	O'rtacha o'zgaruvchan xarajatlar (AVC)	O'rtacha umumiy xarajatlar (ATC (AC))
0	10000	0	10000	—	—	—
1000	10000	12000	22000	10000	12000	22000
2000	10000	24000	34000	5000	12000	17000
3000	10000	36000	46000	3333,333	12000	15333,33
4000	10000	49000	59000	2500	12250	14750
5000	10000	64000	74000	2000	12800	14800
6000	10000	81000	91000	1666,667	13500	15166,67

Ўртача харажатларнинг эгри чизиқлари

Korxonalarda tovar va xizmatlarni sotishdan olingan yalpi daromadni yalpi tushum deb ham ataladi. Yalpi daromad (tushum)ni quyidagi formula bilan ifodalash mumkin.

Bu erda:

$$TR = P \times Q$$

TR (total revenue)

- – mahsulotni sotishdan olingan yalpi daromad (tushum);

P (price)

- – mahsulot narxi;

Q (quantity)

- – mahsulot miqdori.

Foyda

- – korxona pul daromadlaridan barcha xarajatlar chiqarib tashlangandan keyin qolgan qismi.

$$P_r = TR - TC$$

Bu yerda:

Pr (profit)

- – umumiy foyda;

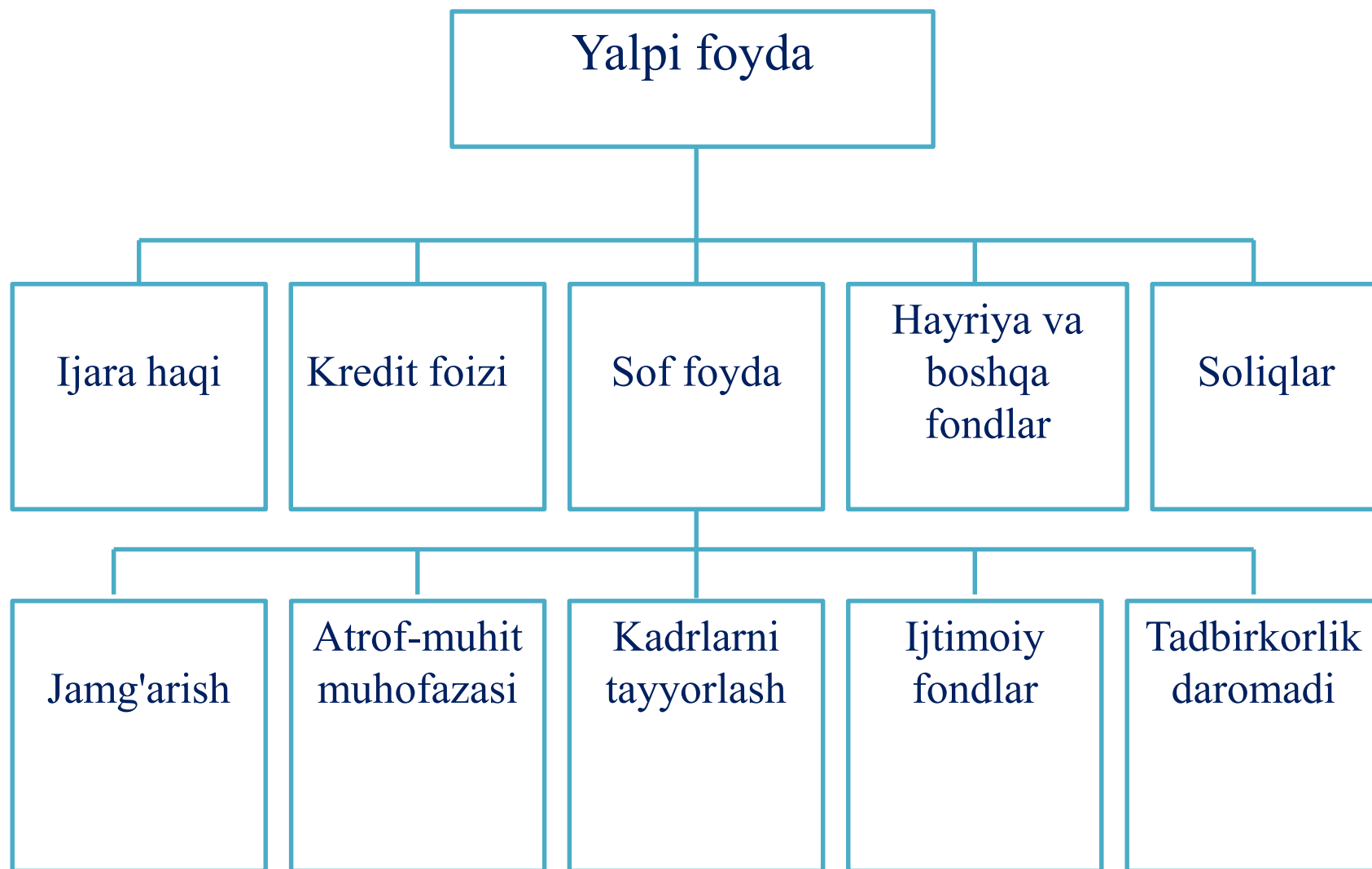
TR (total revenue)

- – umumiy daromad

TC (total costs)

- – umumiy xarajatlar.

Yalpi foydaning taqsimlanishi

Korxona umumiy pul tushumi tarkibidagi iqtisodiy va buxgalteriya foydasining farqlanishi

Buxgalteriya atamasi bo'yicha

Buxgalteriya foydasi

=

Umumiy pul
tushumi

-

Tashqi xarajatlar

Iqtisodiy atama bo'yicha

Iqtisodiy
foyda

=

Umumiy pul
tushumi

-

Tashqi
xarajatlar

-

Ichki
xarajatlar

-

Me'yordagi
foyda